

Грижите около една „светска икона“

Васил Левски. Из кривините на литературната иконография. Съст. и ред. Липчева-Пранджева, Л., Е. Гетова. София: Национално издателство „Аз-буки“, 2018, 176 с. ISBN 978-619-7065-18-3.

Темата за героите, за изключителните личности, мислени като различни от обикновените смъртни, открай време заема важно място в различни историографски и философски построения. Тя е разгърната в концепцията на Хегел за „великите хора“, възплаващи „волята на световния дух“. Подета е от Т. Карлайл, който в сходна перспектива гради теорията си за героите като „същина“ и двигател на историята. Постановеното от него „преклонение“ пред великите личности става един от стълбовете на възходящите романтически и националистически проекти през XIX в. То дава импулс и на последвалото теоретично внимание върху героичното (А. Бауер, О. Ранк, Раглан и др.), в което започват да отекват структуралистски и психоаналитични интерпретации, но което като цяло не поставя под съмнение онтологичния статус на героя, представата, че той се „ражда“ такъв независимо от историческия и политическия контекст.

Едва в последните десетилетия, с разцвета на изследванията, посветени на националните идентичности, все повече се утвърждава разбирането, че „величието“ и „героиката“ са конструирани категории, наложени като основна характеристика на определени образи чрез целенасочените усилия на биографи, мемоаристи, културни и обществени фигури и пр. „строители“ на нацията. Отново в последните години академичният интерес се съсредоточава върху идеологическите употреби на героите – обсъждат се перипетиите около утвърждаването им в националните пантеони, политическите битки за тяхното наследство, спецификите на възпоменателните церемонии, в които се преплитат светски и религиозни елементи; разглежда се внедряването на героите в полето на популярната култура, техните литературни, визуални, музейни репрезентации.

На български терен съществен пробив в тази изследователска насока прави сборникът „Васил Левски. Из кривините на литературната иконография“ (2018). Под съставителството и научната редакция на Любка Липчева-Пранджева и Елена Гетова той обединява тексто-

ве, посветени на 180-годишнината от рождението на Апостола, фигуриращ в обществените представи като най-безспорния национален герой. При все причастността си към жанра на честването – още повече отдаващо почит към най-специалния сред „специалните мъртви“ – разглежданият сборник се дистанцира от непремерената патетика и с необходимата аналитичност проследява – както четем на корицата – „пътя на разказа за историческата личност до сакралния статут на националната икона“. Добре премислената подредба на текстовете също допринася за читателското преминаване през „кривините“ на този път. Защото, колкото и високо да е ситуиран Левски в утвърдената героична йерархия, колкото и завършен да изглежда днес „култът“ към него, той е резултат от нарочни каномоделиращи жестове.

В първата статия – на Людмил Димитров, те са видени в решаващата роля на Христо Ботев. С поне четири свои стихотворения – „Хайдутите“, „На прощаване“, „Хаджи Димитър“ и творбата, посветена на Левски, поетът изковава липсвалия дотогава, но така важен за „инициационната митология на българската идентичност“ модел на национален епос, който се оказва протообраз на утвърдения впоследствие литературен канон, завинаги запленил от безпримерната героика, от образите на бесилото, „майката родина и нейният един син“. По-късно Вазов се възползва от този модел при създаването на одите в „Епопея на забравените“, но „помненето“ на неговия „Левски“ обикновено върви с реминисценция към Ботевия „първоизточник“.

Проблемът за конструирането на национален епос занимава и Любка Липчева-Пранджева, която успоредява два варианта на лиро-епически разказ за българското: този на Вазов от познатата ни „Епопея“ и почти неизвестния у нас цикъл „Рапсодии на българския гуслар“ от словенеца Антон Ашкерц. И двете произведения се вписват в обхвата на „възхваляващата памет“, и двете са посветени на възрожденското време с акцент върху революционните му сюжети; и двата цикъла начеват със стихотворение, озаглавено „Левски“. Но очевидно са налице обстоятелства, които десетилетия наред пречат на синхронния прочит на двата текста. Може би те произтичат от „взаимното „нехаресване“ на поетите Ашкерц и Вазов, доловимо – както ни подсказва изследователката – в отказа на словенския автор да ползва като идеологически ресурс епиката на Патриарха, предпочитайки писаното от Ботев и Захари Стоянов. А може би става дума за нещо по-генерално: за превратностите около вписването на чуждестранен автор в родния каноничен корпус.

Внедряването на Левски в този корпус неизменно е съпътствано от различни възпоменателни практики. Елена Гетова ни въвежда в първото „всенародно“ честване на 25-годишнината от смъртта на Апостола, като се позовава на публикации в пресата, отразили събитието. От тях става ясно, че юбилеят до голяма степен се е изместил от „високия“ си смисъл на „културен и социален проект на нацията“ и се е разгърнал в зоната на злободневното политиканстване, на комично-куриозното дори (идеологическите препирни изкристализират в съвсем буквално обявяване на дуел). Развихрилите се политически страсти и борби за идентификация с наследството на Васил Левски обаче са неминуем етап от постепенното му въздигане начело на героичната йерархия.

Преди да стане факт у нас, това въздигане е сякаш по-откроимо в чужбина, както разбираме от статията на Благовест Златанов, която ни запознава с „външните“ възприятия на фигурата на Левски – такива, каквито са засвидетелствани в англоезичната преса в периода между 1867 и 1908 г. Ако в България очертаният времеви отрязък все още е проникнат от колебания относно първенството на Левски в пантеона на „безсмъртните“, то в британските публикации той вече фигурира като „завършен, свръхзначим, ненуждаещ се от обяснение образ“. Тук е мястото да отбележа един от приносните моменти в сборника, видим и в разглежданата статия, и в текстовете на Любка Липчева-Пранджева, Григор Григоров, Елена Рацеева – това, че изследователското внимание е насочено не само към „центъра“, но „навън“, към други геополитически и културни контексти, в които разказът за Левски, дори и като маргинален дискурс, е прозвучавал. Така в сравнителен план, който традиционно убягва на българския читател, са проследени засрещанията и отликите в представите за героя.

Въвела ни в превратностите около канонизацията на Васил Левски, в механизмите на честванията и създаванията на памет, книгата се разгръща в проблематизиране на някои „твърди“ построения за житейския и идеологическия път на революционера. Статията на Горан Благоев се спира върху сюжета за замонашването и размонашването на Апостола, обикновено тълкуван в героизирана светлина. Авторът допуска, че встъпването на Васил Левски в духовен сан „най-вероятно е станало по принуда“. Последвалото „сваляне на расото“ пък едва ли се дължи на намерението на Левски да се посвети на „висшата кауза на националното освобождение“, както гласи популярният прочит (явно недопускащ възможното съвместяване на двете „длъжности“ –

религиозната и революционната), а на личен конфликт – „роднинската свада“ с архимандрит Василий.

Като се позовава на писмата на Васил Левски, а и на широк кръг историографски изследвания, Годор Радев се съсредоточава върху политическите възгледи на Апостола, станали обект на всевъзможни, невинаги подкрепени с изворов материал, интерпретации през десетилетията. Въпросните възгледи, смята авторът, следвайки в някаква степен една оспорвана от марксистите теза на Хр. Гандев, произтичат от идеологическия климат в Европа през XIX в. – време, в което се оформят концепциите за модерните нации и произтичащите от тях национални движения. Като база на национализма на Левски е видян най-вече политическият модел, изкован от Джузепе Мацини, който залага на републиканския тип държавност, но и на известен религиозен елемент, заключен във формулата „Бог и народ“.

Сблъсъкът на интерпретациите не подминава и фотографиите на героя. За една от най-каноничните сред тях – на която той позира в цял ръст с униформа – десетилетия наред битува мнението, че е правена в Белград, по време на участието на Левски в Първата българска легия. Като опровергава това схващане, статията на Григор Григоров разкрива историята на снимката, дело на фотографа и художника Карол Поп де Сатмари. В неговото ателие в Букурещ е създадено не само изображението, въплътило българските представи за героичност, но и галерията на румънската идентичност – чрез направените от фотографа портрети на различни слоеве от румънското общество, включително и на неговите владетели.

Превръщането на Васил Левски в национален символ неминуемо придърпва образа му към полето на популярната култура, която по правило борави с вече утвърдени нагласи, ценности, патриотични репертоари. Уловили това неизбежно следствие на всяка литературна и историческа канонизация, статиите в сборника оттук насетне се фокусират върху съвременните употреби на емблемата „Левски“ във визуалните изкуства, масовата литература, музейните наративи.

Спирайки се на друго известно изображение на Апостола – снимката, по която той е издирван от османските власти, Николай Чернокожев проследява „оживяването“ на портрета в комикс, публикуван в списание „Дъга“ през 1979 г. Начинът, по който героят е вплетен в комиксовата матрица, поражда въпросите за потреблението на идентичност (стоящо на границата между познавателното и комерсиалното), за неизбежното банализиране на националните митове, за

спецификите около визуалното представяне на сюжети от „големия“ исторически разказ.

Гергина Кръстева изследва присъствието на темата „Левски“ в съвременната българска поезия. Поместена предимно в полето на маргиналното (вероятно за да компенира „патриотичната“ празнина в лириката, получила критическо и институционално признание), тази тема се разгръща в поетически интерпретации, паразитиращи ту върху познати канонични образци (писаното от Ботев, Вазов, Т. Траянов и др.), ту върху „гражданския“ лирически език, познат от времето на социалистическия реализъм, ту върху все по-гръмката към днешна дата националпопулистка реторика.

С периферно явление – поне от перспективата на културната „метрополия“ – се занимава и Елена Рацеева, която проследява функционирането на образа на Левски в културната памет на българската диаспора в Република Молдова, черпейки данни от нарочно проведени социологически проучвания, а и от лирически опити на бесарабски поети, в които образът на героя е ключов идентификационен символ.

Статията на Дора Чаушева поставя проблема за музейната репрезентация на Левски: как институцията, ангажирана със съхранението на „паметта“ за героя, успява да се справи със съвременните предизвикателства, търсейки баланса между образователно-възпитателната си цел, икономическата ефективност и все по-неотменния развлекателно-интерактивен план в поднасянето на „знанието“ за Апостола.

При все че заглавието на сборника поставя акцент върху литературното сакрализиране на Васил Левски, статиите в него се вглеждат, но и прескачат терена на литературата, за да очертаят във възможно по-широк план – исторически, социален, (поп)културен – механизмите, довели до утвърждаването и по-сетнешното „потребяване“ на култа към героя. Разгледан като сюжет от микроисторията, като „едно неприключващо пътуване, което завинаги и навсякъде ще съпътства българското“, този култ е осмислен в сборника и чрез проекциите си извън националния контекст. Подобен подход създава среда за разгръщане на последвали теоретични и компаративистки дебати около темата за идеологическото моделиране на националните герои.

Анна Алексиева

**Пловдивски университет
„Паисий Хилендарски“**

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 56, кн. 1, сб. Б 2018**

Филология

*Предпечатна подготовка: Гергана Георгиева
Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2019
ISSN 0861-0029